

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т.Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ВОЛКОВА ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА

ПРОБЛЕМА МЕТАЖАНРУ В ЛІРИЦІ

10.01.08 -- Теорія літератури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового
ступеня доктора філологічних наук

Київ - 1992

Робота виконана на кафедрі світової літератури
Тернопільського державного педагогічного інституту

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук
професор ГРОМЯК Р.Т.;
доктор філологічних наук
професор ЧИРКОВ О.С.;
доктор філологічних наук
професор БІЛИЙ О.В.

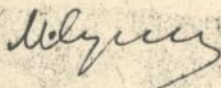
Провідна установа - Донецький державний університет /кафедра
теорії літератури/

Захист відбудеться " _____ " листопада 1992 р. на засі-
данні спеціалізованої ради Д 016 35 01 по захисту дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при
інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України за адресою:
252601, Київ-1, вул. Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту.

Автореферат розіслано " 30 " листопада 1992 р.п.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

СУЛИМА М.М.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00816231 (L)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН УРСР

Актуальність дослідження. Одне з центральних місць в сучасному літературознавстві займає проблема жанру. Єдиної точки зору на розвиток жанрів в ліриці XIX-XX століть сьогодні не існує. Одні літературознавці підходять до визначення жанру в ліриці з позиції змісту, поклавши в основу жанрового поділу предмет ліричного переживання /А.Макаров, Ол.Михайлов, А.З.Дмитровський, Е.Н.Ботезату/, інші прагнуть зв'язати поняття жанру зі структурними ознаками ліричних творів /І.К.Кузьмичов, Р.Х.Отарова/, треті говорять про "атрофію жанру в ліриці" /В.Д.Сквозніков/. Видатні вчені Г.М.Поспелов і Л.І.Тимофєєв відмовились від "попытки... определения более drobных и точных тематических видов лирики..."¹

Г.М.Поспелов висунув положення про жанровий зміст і жанрові форми. До жанрових форм лірики він відніс тільки два різновиди - віші і поему, жанровий зміст визначив як міфологічний, героїчний, "етологічний", романічний². У залежності від спрямування соціальної свідомості поета Поспелов виділив такі види лірики: медитативну, медитативно-образотворчу, власне-образотворчу.

Спроби створення загальнопринятої системи жанрів в ліриці з розвитком реалізму виявились поки що безуспішними.

Разом з тим, розвиток поезії показує, що в ліриці є визначені групи творів, які характеризуються єдністю ідейно-цільової установки, подібністю у постановці проблем і освоєнні життєвого матеріалу. Це змушує дослідників, критиків, авторів навчальних посібників користуватися термінами, теоретично відкинутими деякими літературознавцями, але такими, які на практиці допомагають дослідити єдність і багатогранність сучасної поезії - філософської, громадянської, пейзажної, інтимної лірики і т.ін.

Очевидно, що відмовляючись від жанрових визначень, ми створюємо збіднене уявлення про ліричну поезію. Суперечки, які існують стосовно жанрів малої форми, вимагають вирішення проблеми жанру в ліриці. Тим і визначається актуальність вибраної теми.

Мета і завдання дослідження. Завдання дослідження - у необхідності виявлення жанротворчого начала в ліриці реалізму, у знаходженні принципу її жанрової класифікації, який би не звукував

¹ Тимофєєв Л.И. Основы теории литературы. -М., 1976. -С.368.

² Поспелов Г.Н. Проблемы исторического развития литературы. -М., 1972. -С.156.

Уявлення про неї, а допомагав виявити її художню багатогранність. Рішення цього головного завдання супроводжується висвітленням цілого комплексу супутніх питань, пов'язаних з теорією ліричного роду літератури. Витлумачення їх, характер їх розв'язання обумовлюють у роботі виділення розділу "Проблема автора в ліриці і принципи жанрового поділу ліричних творів". Це викликано необхідністю усвідомлення типологічних особливостей ліричного роду літератури, особливостей ліричної типізації, виявлення специфіки формування і відображення ліричного почуття як почуття художнього.

Усвідомлення цих питань пов'язане в свою чергу з проблемою методу і стилю в ліриці, з проблемою їх взаємозв'язку з категоріями жанру і метажанру і специфікою їхнього виявлення в ліриці.

Все це визначає історико-типологічний характер роботи, у якій використані в процесі дослідження три методи: типологічний /дозволяє вивчення поставленої проблеми і існуючих концепцій про неї з об'єктивно-логічних позицій/; історико-типологічний /передбачає 2 аспекти: історію теорії і історію жанрового розвитку лірики/; літературно-критичний /при оцінці процесів сучасного розвитку/.

Новизна роботи визначається прагненням знайти вірний принцип жанрової класифікації для того, щоб обґрунтувати систему жанрів в сучасній ліриці.

Виходячи із специфічної ролі автора в ліричному творі /і особливо в творі реалістичному/, своєрідності його суб'єктивної сфери, в роботі /на основі аналізу малих форм російської і української лірики 60-80 років/ пропонується система жанрової ієрархії, в якій знайшла відображення концепція метажанрів і їхніх різновидів.

Практична значимість роботи. Висновки дисертації можуть бути використані в літературно-критичних дослідженнях і в навчальній літературі, а також при читанні курсів "Вступ до літературознавства" та "Теорія літератури".

Апробація роботи. Основні положення дисертації викладені в монографіях: "Проблема жанру в ліриці /На матеріалі сучасної російської і української поезії/". - Львів: Світ, 1991. -187 с.; "Проблема жанру в реалістичній ліриці". - Тернопіль, 1987. -108 с. /Деп.рукопис/, у статтях. Ключовий розділ роботи обговорювався на засіданні відділу теорії літератури Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка АН України /1988/. Окремі результати дослідження апробувались на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського педагогічного інституту ім.Я.О.Галана, а також на республіканських конференціях: у м.Кам'янець-По-

дільськоку /1985/, м.Луцьку /"Минуле і сучасне Волині", 1988; "Леся Українка. Особистість. Творчість. Доли", 1991/; на міжвузівських читаннях у Кіровограді /1989/, на всесоюзному семінарі у Дніпропетровську /1989/. Концепція роботи обговорювалась на засіданні відділу теорії літератури інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка АН України 1991/.

Таким чином, постановка проблеми, характер її вирішення, на-решті, основна концепція дослідження обумовили наступний структурно-композиційний план роботи.

Структура роботи і обсяг. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів і висновків /296 стор. машинописного тексту/.

З М І С Т Р О Б О Т И

У вступі розглядається стан розробки проблеми, формулюються мета і завдання дослідження, обґрунтовуються актуальність і новизна роботи.

Значне місце у вступі належить проблемі ліричних жанрів у радянському літературознавстві 60-80-х років. Обґрунтовується необхідність дослідження проблеми метажанру в ліриці і аналізу метажанрових різновидів на основі сучасної поезії /російської, в типологічному співставленні з українською/, щоб побачити "кінцевий" результат розвитку метажанрових різновидів в ліриці.

Розділ I. Проблеми автора в ліриці і принципи жанрового поділу ліричних творів

У визначенні сутності ліричного роду літератури велику роль відіграло визначення предмета ліричного осягнення. Для Гегеля предметом лірики був перш за все внутрішній світ автора і відображений, відбитий у ньому світ дійсний. Белінський, як і Гегель, підкреслював роль авторського начала в ліриці: "У епосі суб'єкт поглинутий предметом; в ліриці він не тільки переносить у себе предмет, розчиняє, проникає його собою, але й виводить із своєї внутрішньої глибини всі ті відчуття, які розбудило у ньому зіткнення з предметом..."¹

Г.М.Поспелов, виходячи з діалектико-матеріалістичних поглядів на природу мистецтва, визначив предмет лірики як соціальну свідомість². Це визначення предмету лірики уявляється справедливим, хо-

1 Белінський В.Г. Разделение поэзии на роды и виды //Полн.собр.соч. -М., 1954. -Т.5. - С.45.

2 Поспелов Г.Н. Лирика. -М., 1976. -С.32.

ча і звуження). Для лірики саме життя свідомості, яке відображається через сферу почуттів, є основним предметом творчості.

Про сутність ліричного образу як образу-переживання писали Гегель, Белінський, Іван Франко. Найбільш детально на сутності ліричного почуття як почуття художнього, яке проходить специфічну еволюцію від моменту його виникнення до зображення у ліричному творі, зупинився В.Д.Сквозніков¹.

Виявлення специфіки формування і зображення ліричного почуття В.Д.Сквозніков справедливо пов'язав з роллю у ліричній творчості "ліричного я". Проте в "ліричному я" він побачив тільки "я" автора.

Однак, як би глибоко не входило авторське начало у твір, як би не пронизувало собою весь його канву, в будь-якому випадку ми маємо справу з "об"єктивним автором" /вираз М.М.Бахтіна²/.

Чітко проводив межу між поетом і суб"єктом ліричного твору Іван Франко.

Рішуче за таке розмежування висловився М.Поляков: "...найгіршою помилкою є ототожнення автора і ліричного суб"єкта вірша"³.

Це ні в якому випадку не применшує ролі автора у створенні поезії, а особливо - в творі ліричному. У ліриці, як правило, ми маємо справу з творами, в яких автор виступає і як суб"єкт і як об"єкт художнього пізнання. Більше того, з гносеологічної точки зору специфічність ліричної об"єктивації полягає в тому, що в ліричній творчості першочергову /але не самогачуючу / роль відіграє особистість автора. У визначенні типологічних рис лірики як літературного роду на цей момент слід звернути особливу увагу. Саме в сфері суб"єктно-об"єктних стосунків, у сфері реалізації художньої свідомості роль суб"єкта в ліричній творчості є керівною. Можна сказати, що для розуміння і інтерпретації ліричного твору проблема автора є центральною. Ось висновок, який впливає з проблеми типології лірики як літературного роду.

У той же час, як оправедливо відзначає В.Л.Смілянська, образ автора є фокусом, у якому пізнавальний і оціночний аспекти художнього методу здійснюються в стилі /як принципи змістової форми/⁴

1 Сквозніков В.Д. Лірика // Теория литературы. Роды и жанры в историческом освещении. -М., 1964. -Т.2. -С.175-183.

2 Бахтин М.М. Автор и герой в эстетической деятельности // Литературно-критические статьи. -М., 1986. - С.7.

3 Поляков М. Цена пророчества и бунта. -М., 1974. -С.90.

4 См.: Смілянська В.Л. Стиль поезії Шевченка. -К.: Наукова думка, 1981. -С.7.

Усе це безпосереднім чином зв'язано з проблемою форм висловлення авторської свідомості в ліриці.

Найбільш твердо і цілеспрямовано домагався чіткого розмежування термінів для визначення форм висловлення ліричної свідомості Б.О.Корман. Плідним було прагнення вченого знайти платформу для такого поділу. Він знайшов її в організації художнього мовлення ліричних творів у сфері суб'єктно-об'єктних відносин. Виходячи з того, хто є у творі носієм мовлення, хто суб'єктом, а хто об'єктом зображення, вчений виділив такі форми вираження авторської свідомості в ліриці, як "власне автор", "автор-оповідач", "ліричний герой", "герой рольової лірики"¹.

Переконливим досягненням дослідника було розмежування в структурі ліричного твору суб'єкта мовлення і об'єкта зображення, носія свідомості, який породив художній текст².

Серед визначень Б.О.Кормана найбільш ґрунтовно закріпилося і активно використовується дослідниками визначення ліричного героя. Воно дійсно чітко і правильно відмежовує цю суб'єктну форму вираження авторської свідомості в ліриці від інших форм. "Ліричний герой - це і носій мовлення, і предмет зображення..."³ Така чіткість визначення ніби підвела ризику під багаторічними дискусіями про ліричного героя, висвітила з усією очевидністю спроможність терміну і межі його використання.

Важливим було у Б.О.Кормана і виділення форми "власне автор". Вона передбачає такий зв'язок суб'єктно-об'єктних відносин у творі, коли між поетичним світом і читачем при безпосередньому сприйнятті немає особистості як головного предмета зображення, або гостро відчутної призми, через яку відображається дійсність⁴.

А.М.Гаркаві висловився проти такого визначення: "Однак вираз "власне автор" у даному випадку бачиться нам невдалим, бо створює ілюзію, ніби автор може висловитися в ліриці зовсім безпосередньо,

1 Див.: Корман Б.О. Лирика Некрасова. - Іжевск: Удмуртия, 1978. - С.42-103.

2 Див.: Корман Б.О. Чужое сознание в лирике и проблема субъектнoй организации реалистического произведения // Известия Академии Наук СССР. Серия литературы и языка. Т. XXII. Вып. 3. - М., 1973. - С. 221.

3 Корман Б.О. Изучение текста художественного произведения // Для студентов-заочников III-IV курсов факультетов русского языка и литературы педагогических институтов. - М.: Просвещение, 1972. - с. 57. / См. также: Корман Б.О. Лирика Некрасова. - Ижевск, 1978. - С. 48/.

4 Там же. - С. 61-62.

тобто поза уявими поетичними умовностями"¹.

Але, по-перше мова йде про форми вираження, отже, умовність розуміється само собою. По-друге, це дійсно найменш опосередкована форма. По-третє, термін "особиста лірика", який пропонується дослідником замість першого, не більш вдалий. Якщо є "особиста лірика", то повинна бути і "суспільна". А лірика в будь-якому випадку є вираженням особистості автора.

Використання форми "власне автора" в поезії Т.Г.Шевченка показала В.Л.Смілянська в цікавій монографії "Стиль поезії Шевченка"². В.Л.Смілянська виділила два типи "власне автора" - імперсональний і персональний /особистий/. У першому випадку переказ йде від третьої особи, носій мовлення не вказаний, а на передній план висунутий об'єкт зображення. Персональний /особистий/ "власне автор" виступає в двох модифікаціях: або у формі "я", яка змальовує не особисті переживання, а загальні з колективним суб'єктом думки і почуття /наприклад, - монолог-пісня кобзаря "Україна, Україна!" в поезії Шевченка "Тарасова ніч"/, або в формах "ми"³.

Б.О.Корманом був також запропонований термін "герой ролівої лірики". Це, на думку вченого, така форма вираження ліричної свідомості, коли автор, даючи слово іншим персонажам, які відрізняються від нього, виступає від їхньої, а не від своєї особи, тому немає безпосередньої присутності автора в творі⁴. Не всі літературознавці визнали цей термін, хоча наявність такої форми в ліриці визнається багатьма вченими. На активне використання цієї форми в ліриці Т.Г.Шевченка вказував Л.М.Новиченко⁵.

Часто дослідники користуються терміном "ліричний персонаж". Надає йому перевагу і В.Л.Смілянська. Для позначення суб'єкта ліричного висловлювання термін "ліричний персонаж" вживав ще М.Л.Зте-

1 Гаркави А.М. Лирика Н.А.Некрасова и проблемы реализма в лирической поэзии. - Калининград, 1979. - С.9.

2 Див.: Смілянська В.Л. Стиль поезії Шевченка. - Київ: Наукова думка, 1981. - 256 с.

3 Див.: Смілянська В.Л. Стиль поезії Т.Шевченка /стильова організація твору в системі "суб'єкт-об'єкт - адресат"/ // Автореф. дис. ...доктора філол.наук. - Київ, 1983. - С.8-9.

4 Корман Б.О. Лирика Некрасова. - Ижевск, 1978. - С.98-108.
Корман Б.О. Чужое сознание в лирике и проблема субъектной организации реалистического произведения // Известия Академии Наук СССР - М. - 1975. - Н.ХХЛ. - Вып.3. - С.218-220.

5 Новиченко Л.М. Лірика //Шевченківський словник - Київ, 1976. - Т.1. - С.360. - Ст.2.

панов. І Звичайно, термін "ліричний персонаж" простіший і місткіший, ніж термін "герой ролікової лірики". Однак у ліричних творах ми зустрічаємося з більшою чи меншою розробленістю, повнотою образу ліричного персонажу. Тут, на наш погляд, є градації. Найбільш яскраво окреслений образ ліричного персонажу можна з повним правом назвати "героєм", але, враховуючи його об'єктивовані характер по відношенню до ліричного суб'єкта і до образу власне "ліричного героя", його правильніше називати /і ми будемо користуватися цим визначенням/ об'єктивованим ліричним героєм". Тобто це герой ліричного твору, окреслений з достатньою повнотою, і який є суб'єктом висловлювання і об'єктом зображення одночасно, але співпадає з автором /суб'єктом зображення/ лише частково.

Тут суб'єкт висловлювання є не стільки системою, яка відображає, наскільки відображеною. Істинним суб'єктом зображення виступає автор, він не тільки бере на себе іншу роль. Разом з тим образ власне ліричного героя, тобто образ, який найбільш повно вимальовує духовну сутність автора, його свідомість, його особистість, позначимо терміном "суб'єктивовані ліричний герой", форма, за якої автор виступає одночасно суб'єктом зображення, суб'єктом висловлювання і об'єктом зображення. Тобто через форму суб'єктивованого ліричного героя авторська свідомість проявляється не так опосередковано, як у роліковій ліриці, при використанні форми об'єктивованого ліричного героя. Ось два характерних приклади. У вірші О.Т.Твардовського "Я вбитий під Ржевом" на першому плані знаходиться образ солдата, який загинув у роки Велікої Вітчизняної війни. У його образі типізація переважає над індивідуалізацією, бо для поета важливо було показати типову свідомість радянських солдат, які віддали життя за Батьківщину. Суб'єктом висловлювання і об'єктом зображення тут є радянський солдат, що загинув. Це ліричний персонаж, але ступінь проникнення автора в його свідомість настільки велика, що його можна з повним правом назвати "об'єктивованим ліричним героєм". На другому плані твору знаходиться автор, образ його проступає, проявляється через образ об'єктивованого ліричного героя. У даному випадку автор виступає як суб'єкт зображення. При цьому автор духовно дуже близький своєму героєві, хоча авторська свідомість у цьому прикладі не є безпосереднім об'єктом художнього зображення. У будь-якому випадку об'єктивована-

ний ліричний герой не може бути ототожнений з автором. Це та форма суб'єктивного способу зображення, коли ліричне "я" не співпадає з біографічним "я" автора.

Ліричний персонаж, на нашу думку, в ліричному творі постає більш схематично, ніж об'єктивований ліричний герой, тобто він не має глибини і повноти розробки останнього. Так у циклі О.Блока "На поле Куликовом" є образ давньоруського воїна, від імені якого ведеться лірична оповідь у другому і третьому віршах циклу. Тут об'єктом зображення і носієм мовлення виступає давньоруський воїн, образ якого перегукується, "передзвонює" з образом суб'єктивованого ліричного героя всього циклу. Ліричний суб'єкт у даному випадку, будучи носієм "іншої", не авторської свідомості, - це ліричний персонаж. Він займає автора не сам по собі, а в співставленні, в співзвуччі з суб'єктивованим ліричним героєм циклу.

Можна сказати: "Цикл - явище особливе, це не окремих вірш". Ну, звичайно, стосовно жанру це явище специфічне у плані структурному, в плані форм вираження авторської свідомості тут різких відмінностей не існує. Можна, правда, взяти і власне вірші. Так, наприклад, "Монолог бродвейської актриси", "Монолог голубого пса на аляскінській звірофермі" Є.Євтушенка. Образи актриси і пса, які є і суб'єктами мовлення і об'єктами зображення, тут - ліричні персонажі. Такий самий образ іспанського гіда у поезії Є.Євтушенка "Монолог іспанського гіда".

Свідомість "інша" досить часто /хоч і не завжди! /буває близька і дорога автору, але в будь-якому випадку поет ніби вкидається у неї, робить її своєю, щоб виразити лірично¹. У цьому і проявляється та специфіка ліричного образу, на яку вказував ще В.Белінський.

Цілком чітко можна відрізнити суб'єктивованого ліричного героя від ліричного персонажу і від об'єктивованого ліричного героя, якщо дати відповіді на запитання: хто говорить, хто показує у творі, чия свідомість є об'єктом художнього зображення. Таким чином, суб'єктивований ліричний герой /носій власне авторської свідомості/ і об'єктивований ліричний герой /носій іншої свідомості/ - це дві форми вираження образу в ліричних творах /один - більш без-

¹ Правда, в сатиричній ліриці ми зустрічаємося зі специфічним проявом цього правила. Про це йде мова у четвертому розділі дисертації.

посередній, другий - більш опосередкований/. Це форми вираження авторської свідомості, які зустрічаються найчастіше, проте вони не єдині.

У структурі ліричних творів суб'єктно-об'єктні стосунки відіграють значну роль, через них реалізується багатогранність художніх зв'язків вірша. Важливе значення тут має пізнавальна установка. Якщо думка автора звернена, за висловом Б.Кормана, "на людину взагалі", ми бачимо ніби "просте" художнє входження автора в твір. Подібно до того, як в епічному творі ми зустрічаємося з авторськими коментарями, так у ліричному творі¹ носіїв суб'єктного "я" вірша ми знаємо образ автора без опосередкованих форм суб'єктивованого чи об'єктивованого ліричного героя /форма "власне автор"/. При цьому поет може вести діалог не тільки з читачем, але й з суб'єктивованим ліричним героєм. Такий за структурою останній вірш циклу О.Блока "На поле Куликовом".

У визначенні форм ліричної свідомості значну роль відіграли роботи Ю.М.Лотмана і Б.О.Успенського¹. Вони допомогли виробити методику аналізу структури художнього тексту і внутрішніх композиційних стосунків у суб'єктно-об'єктній сфері ліричних творів.

Таким чином, пошуки шляхів визначення форм вираження авторської свідомості в художньому творі у кінцевому результаті привели до необхідності аналізу суб'єктної сфери ліричних творів. Очевидно, що важливо не тільки визначити ступінь взаємовідносин суб'єкта зображення з об'єктом зображення, але й врахувати внутрішні композиційні стосунки - просторової, часової, психологічної, оціночної точок зору.

Все це в кінцевому результаті обумовило наш підхід до вирішення проблеми жанру і метажанру в ліриці. Аналіз творів з точки зору вираження в них форм авторської свідомості в аспекті взаємовідносин "суб'єкт - об'єкт - адресат" дає ключ до жанрової і метажанрової теорії лірики. Згадаємо, що Гегель саме в плані суб'єкто-об'єктних відносин розглядав жанрові форми лірики. Це було закономірним наслідком його розуміння і визначення специфіки лірики, у якій першочергову роль відіграє автор, суб'єкт твору, бо "зміст ліричного вірша - це не предмет у його реальному розгортанні, що

¹ Див.: Лотман Ю.М. Структура художественного текста. -М.: Искусство, 1970. -384 с. Успенский Б.А. Поэтика композиции. -М.: Искусство, 1970. -324 с.

належить собі, а суб'єктивний рух душі поета..."¹. Тому, розглядаючи види, він підкреслює, що зупиняє увагу саме на тих формах, "де істинний принцип лірики проявляється в чистому вигляді. Відмінності між цими формами знаходять свою основу в цій позиції, яку займає поетична свідомість у ставленні до свого предмета"².

Позицію Гегеля поділяв В.Белінський: "Види ліричної поезії залежать від ставлення суб'єкта до загального змісту, який він бере для свого твору"³. Таж у сучасних дослідників. У рецензії на книгу М.Полякова "Цена пророчества и бунта. О поэзии XIX века. Проблемы этики и истории" М.Гіршман зауважив, що це позитивне явище.

Таким чином, аналіз проблеми автора в ліричній поезії і питання про зв'язок її з проблемою жанру в ліриці дозволяє зробити такий висновок.

Проблема автора є специфічною, вузловою проблемою для лірики як літературного роду. З її вирішенням безпосереднім чином пов'язані проблеми методу, жанру, стилю в ліриці і перш за все - в системі суб'єктно-об'єктних відносин. Своєрідність суб'єктно-об'єктної сфери ліричних творів визначається своєрідністю форми вираження в них авторської свідомості. Можна сказати, що образ автора, форми вираження ліричної свідомості - це вихід до структури ліричного твору, а також - вихід до його жанрової сутності. Не випадково Гегель пов'язував визначення жанрів лірики зі специфікою суб'єктно-об'єктних відносин у ліричних творах, характером відношення автора /суб'єкта/ до предмета зображення. В.Г.Белінський, як ми вже відмічали, також вважав, що жанри ліричної поезії залежать "від відносин суб'єкта до загального змісту". Зі своєрідністю суб'єктної сфери ліричних творів зв'язують їх жанрову специфіку сучасні дослідники /М.Гіршман, Н.Лейдерман, М.Поляков, В.Смілянська/.

Таким чином, можна сказати, що для структури ліричних творів, їх жанрової сутності більше значення має оціночна позиція автора і /додамо/ - його ідейно-цільова настанова. Роль і характер оціночної позиції автора, його ідейно-цільова настанова відмінні в різних художніх системах, по-різному проявляється у них співвід-

1 Гегель Г.В.Ф. Эстетика. В 4-х т. - М.: Искусство, 1971. - С. 516. Т. 3.

2 Там же. - С. 519.

3 Белінський В.Г. Полн. собр. соч. в 12 т. - М., 1954. - Т. 5. - С. 47.

пошення жанру і стилю. Безумовно одне: реалізм приносить нову якість у це відношення. Безперечно і інше: цікавість до окремої індивідуальності, цікавість до особистості підсилили в ліриці роль і значення авторського начала в жанроутворенні.

Проблема реалізму ліричної поезії є однією з найважчих в теорії лірики. Однак, якщо у відношенні епосу і драми проблема художнього методу досить широко розроблена і більш чи менш зрозуміла, то з лірикою справа значно складніша. І знову ж таки, якщо мати на увазі специфіку предмета ліричного відображення, характер ліричного переживання і особливості ліричного вираження, то вимальовується картина більш зрозуміла стосовно лірики класицизму, сентименталізму і романтизму, важче виявити в цьому плані особливості реалістичної лірики.

Однак, недивлячись на складність проблеми, сутність взаємодії ліричного роду і реалістичного методу спільними зусиллями літературознавців послідовно висвітлюється. Ґрунтовно цієї проблемою займалися Л.Я.Гінзбург, Г.М.Фрідлендер, М.Л.Степанов, В.Д.Сквозніков, А.М.Гаркаві, Б.О.Корман. Значну роль у вирішенні проблеми відіграли роботи про Пушкіна.Г.А.Ґуковського і В.В.Виноградова. Б.О.Корман підвів своєрідний підсумок роздумам вчених про реалізм в ліриці і запропонував методіку виявлення реалістичного методу в структурі ліричного твору. Головну увагу він приділяв аксіологічному аспекту, поклавши його в основу визначення лірики реалізму¹.

Визнання цінності "я" іншої людини привело до зміни ціннісних критеріїв, потягнуло за собою зміну структури ліричних творів. Це стало визнанням права на існування інших точок зору, а, отже, і можливості вираження інших свідомостей у структурі одного твору. Остання стала багатосуб'єктною /не менше двох суб'єктів/, у будь-якому випадку кількість носіїв свідомості стало перевищувати кількість суб'єктів мовлення, тобто очевидне превалювання змістовно-суб'єктної організації твору над формально-суб'єктною. /Як правило, в таких випадках, звертають до О.С.Пушкіна, але ми зверне-

¹ Усім відоме висловлювання Л.Я.Гінзбург: "Лірична поезія - далеко не завжди відкрита розмова поета про себе і свої почуття, але це відкрита точка зору, відношення ліричного суб'єкта до речей, оцінка. Поетичне слово безперервно оцінює - все, до чого дотикається, - це слово з проявленою цінністю". /Гінзбург Л.Я. О лірике. - Л. 1974. - С.8/.
Див. також: Шпильова О.В. Активність поетичної думки. - Київ, 1978. - 261 з.

мось до вже використаних нами прикладів: "Я убит подо Ржевом" О.Т. Твардовського, /"Монолог испанского гида", "Монолог голубого пса" Б.Свтушенка і ін./.

Основом естетичного в ліриці реалізму стало загальнозначиме, виражене через індивідуальне, особистісне. Все це призвело до зміни художньої точки зору в структурі художнього твору. Вона перестала бути фіксованою, множинно-жанровою, як у системі класицизму, або одиничною /"на основі філософського суб"ективізму" - Ю.М.Лотман¹/, як в сентименталізмі і романтизмі.

Особливістю реалістичних творів стала багатосуб"ектність як вираження відносності окремих істин порівняно з абсолютною, визнання існування інших точок зору, а звідси - і правомірність вираження інших свідомостей в структурі одного твору. Співвідношення різних свідомостей в тексті одного твору визначається центральною роллю автора, авторською позицією в структурі вірша, яка може проявлятися у ній або відкрито або опосередковано. Проте саме авторська ідейно-цільова установка визначає тепер жанрову спрямованість твору. Це стає одним із найважливіших жанрових законів лірики.

Разом з тим в ліриці /в онтологічному розумінні/ знаходять втілення два начала: пізнання людини як родової істоти /через самопізнання і самовизначення в світі/ і глибоке соціально-історичне дослідження світу в його ставленні до соціально-конкретної людини. Перше знайшло, наприклад, вираження в творчості О.С.Пушкіна, Є.О.Баратинського, М.Ю.Лермонтова, друге - в поезії Т.Г.Шевченка і М.О.Некрасова.

У першому випадку ми як правило зустрічаємося з ведучою формою вираження ліричної свідомості в ліриці реалізму - суб"ективним ліричним героєм, в другому - з рольовою лірикою. У цьому значенні реалістична лірика Пушкіна переважно /і перш за все його філософська лірика/ - це прояв загального через одиничне, а реалістична лірика Т.Г.Шевченка і М.О.Некрасова - це прояв одиничного через загальне, це вираження і зображення в ліриці /часто в ліро-епічних структурах/ "співвідношення людини, яка розуміється соціально, і дійсності, яка трактується соціально"². Звідси багато-

1 Див.: Лотман Ю.М. Художественная структура "Евгения Онегина" // Труды по русской и славянской филологии. XX. Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. - Тарту, 1966. - Вып. 184. - С.9.

2 Корман Б.О. Лирика и реализм. - Иркутск, 1986. - С.10.

голосся їхньої лірики, тягіння до ліроєпосу, різноманітність форм вираження авторської свідомості¹.

Зміст лірики реалізму - це зміст життя у його широті та розмаїтості. Але головне - це пізнання духовної сутності людини в її суспільній, соціально-історичній обумовленості. Лірична поезія частіше всього моделює відношення особистості, яка пізнає і пізнаваного світу через самопізнання.

Поетів вабить діалектика протиріч соціально-історичних, морально-психологічних /особливо останніх/, які проходять через власну долю, відкриваються у власній свідомості. Особистісне відношення до світу, залежне від соціальної точки зору на нього стає основою структури ліричного твору. При цьому кожній індивідуальній ліричній системі притаманні самостійність, неповторність емоційного тону і жанрових пошуків. "Кожний предмет вимагає тепер від поета "своєї" індивідуальної форми, але разом з тим і кожний аспект дійсності отримує право в ліричному вираженні на свій особливий жанр, який відповідає внутрішній природі і специфічному характеру даного переживання"². Тобто авторський диктат форми підкоряється тому внутрішньому закону творчості, який можна назвати логікою ліричного переживання і якому в епосі відповідає закон підкорення автора логіці розвитку того чи іншого характеру, обумовленого соціально-історичними умовами.

Відповідність форм "внутрішній природі" переживання /або відповідність твору своєму предмету/ - це і є основний закон формоутворення і існування форм в ліриці реалізму. У цьому виявляється її своєрідна "всеедність" в галузі форми: приймає все, що сприяє виявленню конкретного ліричного переживання, що дає можливість втілитися "цієї" поетичній думці в художній образ. Можуть підійти і традиційні форми, якщо вони відповідним чином будуть трансформовані для відбиття "цієї" ідеї, "цього" явища, "цього" переживання.

Таким чином, можна зробити висновок про різноманітність форм лірики реалізму і про неможливість їх суворої диференціації.

1 Про значення в реалістичній ліриці Шевченка такої форми авторської свідомості, як рольова лірика, писав Л.М.Новиченко. Див.: Новиченко Л.М. Лірика // Шевченківський словник. - К., 1976. - Т. I. - С. 260. Глибоко розкрила різноманітність форм вираження ліричної свідомості в його поезії Л.В.Смілянська. - Див.: Смілянська Л.В. Стиль поезії Шевченка. - Київ, 1982. - 256 с.

2 Фридлендер Г.М. Поэтика русского реализма. - Л.: Наука, 1971. - С. 226.

Що ж у такому випадку можна вважати основою жанрового поділу лірики?

У ліриці склалися /як і в епосі, і в драмі/ значні "типи змістово-формальних єдностей, які відповідні, вірніше співмасштабні всій історії культури"¹. Ці типи змістово-формальних єдностей Р.С.Співак позначила терміном "метажанр"². Вона широко розробила поняття метажанру стосовно філософської лірики, доповнила і уточнила його. Нею виділені три метажанри: філософський, феноменологічний і типологічний. Дослідниця охарактеризувала їх як різновиди моделювання дійсності за основними жанровими носіями: предметом, сюжетотвірними опозиціями, особливостями просторово-часового континууму, суб'єктною організацією. На її думку, "намічені відмінності жанрових структур визначаються двома типами художнього мислення, в основі диференціації яких - сприймання світу або в його субстанціальних особливостях, або особливостях видових, властивих певним соціальним і історичним станам, тобто художнє моделювання дійсності в її загальних сутностях чи конкретних явищах"³.

Дослідження сучасної поезії показує, що в ліриці є групи творів, які характеризуються єдністю ідейно-цільової настанови автора, загальним предметом ліричного переживання, подібними сюжетотвірними опозиціями і хронотопом, специфічною суб'єктною організацією. Особливо необхідно звернути увагу на суб'єктну організацію ліричних творів. На думку Н.Л.Лейдермана, "найпершим носієм жанру слід назвати суб'єктну організацію /курсив автора - Т.В./ художнього світу. Різні види і підвиди суб'єктної організації /розповідь від імені безособового автора - оповідача, особистого розповідача чи ліричного героя, різноманітність переплетення цих форм/ визначають і мотивують горизонт бачення світу в творі, всі його просторові і часові масштаби, всі переміщення, інтелектуальний і емоційний круговір"⁴.

1 Лейдерман Н.Л. Движение времени и законы жанра: Жанровые закономерности развития советской поэзии в 60-70-е годы. - Свердловск: Средне-Уральское книжное изд-во, 1982. - С.137-138.

2 Там же. - С.132-141.

3 Співак Р.С. Русская философская лирика: Проблемы типологии жанров. - Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1985. - С.50.

4 Лейдерман Н.Л. Движение времени и законы жанра. - Свердловск, 1982. - С.25.

Разом з тим, реалізм як метод приніс зміни саме в суб'єктивну сферу ліричного твору /це добре показав Б.О.Корман/. Таким чином, суб'єктивна сфера ліричних творів - це та точка перетину, де сходяться кардинально "інтереси" методу і жанру. Це і дає нам ключ до осягнення жанрових закономірностей в сучасній ліриці.

Виходячи з центральної ролі автора в ліричному творі, значення в ньому авторської ідейно-цільової настанови, ми можемо констатувати, що для жанрової сутності ліричних творів XIX-XX ст. значення має оціночне ставлення автора до предмету ліричного переживання, яке розкривається /у відповідності з вимогами самого предмету/ в першу чергу через суб'єктивну організацію ліричного твору в його пафосі, своєрідності конфлікту, сюжетно-композиційній побудові, просторово-часовому континуумі, специфічній художній образності, інтонаційно-мовленевій організації.

Оскільки детальна класифікація жанрових форм в ліриці XIX-XX ст. в принципі неможлива /бо форм стільки, скільки існує ліричних переживань, які знаходять в них виявлення, щоб подати цілісну картину жанрового буття сучасної лірики, необхідно виділити більш значні, більш стійкі єдності, "співмасштабні історії культури" /Н.Л.Лейдерман/. Такими єдностями в ліриці є філософська, наукова, медитативна, сугестивна, публіцистична і сатирична лірика як різновиди філософського, феноменологічного і типологічного метажанрів. Таким чином, для дослідження жанрового стану сучасної лірики вибираємо верхній рівень жанрової ієрархії, яку можна подати такою таблицею /див.с. 16/.

Вибраний нами шлях аналізу - один із аспектів дослідження жанрового буття сучасної лірики, він не суперечить можливості дослідження її на рівні жанрових форм або жанрово-стильових тенденцій. Як нам уявляється, це різні аспекти дослідження єдиної проблеми, яка може бути розв'язана тільки спільними зусиллями.

Звичайно, в дослідженні жанрового стану сучасної поезії не обійтись без розмови про стильові шукання і тенденції в ній. Багато в цьому напрямі зроблено В.О.Зайцевим при вивченні російської радянської поезії 60-80-х років. Необхідно також відзначити роботи О.Л.Михайлова, який активно оприлюднює розкриття індивідуальної своєрідності багатьох поетів. Слід також назвати імена таких дослідників російської поезії 60-80-х років, як О.Анчіп'євський, О.Абрамов, В.Барлас, І.Грінберг, Вл.Гусєв, В.Демент'єв, Л.Давлінський, С.Лезневський, Н.Мазєпа, О.Македонов, В.Огнев, О.Павловський, Ст.Расса-

Метажанри	: Філософський	: Ономенологіч-	: Типологічний			
	:	ний	:			
Метажанрові різ-	Філософська	Медитавна	Публіцистична			
новиди лірики	Наукова	Сугестивна	Сатирична			
Власне жанри	Сонети, оди, епіграми, елегії, балади, пісні,					
/жанрові форми/	пародії, і т.ін. § + § вірші, генетично не пов'язані з традиційними жанрами					
Конкретні жан-	Філософ-	Науково-	Медита-	Сугестив-	Публіци-	Сатирико-
рові різ-	ська іс-	філософ-	тивна	но-психологі-	стична	ода, публіци-
новиди	торична	ська ода,	психоло-	логічний:	публіцис-	стична ода,
	: балада,	науково-	гічна	: етюд, су-	тична іс-	: пародія,
	: філософ-	: дидактич-	: елегія,	: гестив-	: торико-	: фельстон-
	: ський	: не послан-	: медита-	: но-філо-	: психоло-	: ного ха-
	: публіци-	: ня і т.ін.	: тивно-	: софічна	: гічна ба-	: рактеру і
	: стичний	:	: філософ-	: елегія,	: лада, пуб-	: т.ін.
	: сонет.	:	: ський	: сугестив-	: лцистич-	:
	: філософ-	:	: роздум і	: ний вірш:	: ний порт-	:
	: ська еле-	:	: т.ін.	: і т.ін.	: рет і т.	:
	: гія і т.	:	:	:	: ін.	:
	: ін.	:	:	:	:	:

дін, В.Сарнов, О.Урбан, Г.Філіпов, С.Чупрін, М.Егштейн.

У роботі над сучасною українською лірикою нам допомогли дослідження Р.Громяка, В.Дончика, В.Іванисенка, М.Ільницького, Л.Новиченка, А.Кацнельсона, С.Крижанівського, В.Моренця, Т.Слиги, Е.Соловей, Л.Федоровської, К.Фролової, О.Шпильової і інших літературознавців.

Відзначимо також єдину у своєму роді і безумовно цікаву дисертаційну роботу В.Чумаченка "Жанрово-стильові тенденції в сучасній російській радянській ліриці /До теорії малих ліричних форм/ -/М., 1987/. Вкажемо тільки, що вченому не варто було б абсолютизувати свій шлях аналізу як єдино правильний. Підходи можуть бути і інші /не тільки з точки зору жанрово-стильової домінант/, головне - аргументованість підходу.

Непростотним /незаперечним/ нам бачиться факт існування в радянській ліриці 60-80-х років двох стильових течій: конкретно-реалістичної і асоціативно-метафоричної. Їх існування визнається багатьма дослідниками. Характерно при цьому зауваження В.О.Зайцева: "В основі зародження і формування стильових тенденцій і закономірностей є не стільки загальні категорії, скільки людина, художник,

індивідуальність..."¹. Підкреслимо, це принципово важливо, в основі зародження і формування стилевих тенденцій є людина, творча індивідуальність, автор. Тобто автор є вузлом до ланки художньої системи. Таким чином, проблема автора, залишаючись типологічно визначальною для лірики як літературного роду, стає провідною в ліриці реалізму, зв'язуючи собою проблеми стилю і жанру. Базомов'язок стилю і жанру в ліричних творах реалізму настільки сильний, що проблема жанру стає немов би і проблемою стилю одночасно, а однією з провідних як жанрових, так і стилевих тенденцій виявляється помітне устремління до синтезу, яке супроводжується змінами в суб'єктивній сфері. У цьому ми переконалися при аналізі метажанрових груп ліричних творів в сучасній поезії. Цей аналіз складає зміст наступних розділів дисертації.

Розділ II. Філософський метажанр

Мабуть, жоден вид поезії не був у нас предметом настільки пильної уваги, як філософська лірика. Їй присвячені монографічні дослідження². В розділі розглядається полеміка про філософську лірику, яка мала місце у нас в 60-70-і роки, відзначається хибне змішування термінів "філософська" і "медитативна лірика", визначається відмінність одного різновиду від іншого.

На відміну від власне медитативних, філософські вірші покликані осягнути ідею як таку, вони мають більш відкритий у світоглядному відношенні характер, вони зв'язані у поетів з філософським осмисленням світу, людини, є виявом їх філософських поглядів. Філософська лірика і філософія мають спільний предмет пізнання - загальні закономірності життя, природи, розвитку суспільства, ставлення людини до світу, єдність їх осягнення - в спілкуванні. Проте, в науці ми маємо справу з узагальненнями логічного порядку, а в поезії - з асоціативними роздумами. "Отож, філософській ліриці властивий певний обов'язок чи не першою серед інших видів поетичної творчості формулювати в чуттєво-образній формі суспільно ваго-

1 Зайцев В.А. Современная советская поэзия: Материалы к спецкурсу. - М.: Высшая школа, 1988. - С.19.

2 Мазепа Н.Р. Поезия думки. - Київ: Наукова думка, 1968. - 121 с. Див.: Павловский А.И. Современная философская поэзия. - М., 1984; Филиппов Г.В. Русская советская философская поэзия. Человек и природа. - Л., 1984; Спивак Р.С. Русская философская лирика: Проблемы типологии жанров. - Красноярск, 1985. - 140 с.; Сольвей Е.С. Поезия пізнання /філософська лірика в сучасній літературі/. - Київ: Дніпро, 1991. - 271 с.

ної ідеї-спілкування"¹.

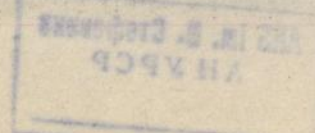
Типологію філософської лірики як метаязру ґрунтовно досліджує у своїй монографії Р.С.Співак². Розглядаючи художню структуру філософської лірики, вона визначає властивий їй предмет зображення - субстанціальні основи життя, тип сюжетотвірних опозицій /їх субстанціальний характер/, просторово-часовий континуум /розширення до масштабів землі, всесвіту, світобудови, вічності/, специфіку художнього образу /домінаnte принципу спілкування/, характерну суб"єктну організацію /суб"єкт свідомості - носій загального/. Р.С.Співак переконливо показує типологічні особливості філософської лірики на матеріалі російської поезії XIX - початку XX ст. Її спостереження в багатьох випадках збігаються з нашими, підтверджують-ся аналізом сучасної лірики.

У російській поезії повоєнних років безсумнівною поетом-філософом є А.Тарковський. Його лірика суворо відповідає характерним приметам філософської поезії. Головне завдання, яке вирішує поет, - осмислення сенсу людського існування на землі. Основні опозиції філософської лірики Тарковського - "людина і світ", "поет і поезія" /"художник і мистецтво"/, "життя і смерть", "минуле і вічне", "мистецтво /культура/ і час". Це опозиції як натурфілософського, так і морально-філософського характеру. Сюжети віршів - це розвиток думки, яка досліджує таємниці людського існування, життя взагалі. Свідомість поета розширена до меж світобудови, і людина стає рівна їй. Ця масштабність мислення - явище характерне для поета-філософа. При цьому поет вважає людину центром всесвіту. Одна з поезій і має таку назву - "Посередині світу". Характерно, що поет почуває себе не тільки центром нескінченного всесвіту, він розглядає людину як феномен на перетині координат часу і простору /"Нестор, летописец мезозоя. // Времени грядущих я Иеремия"/. Ця ж думка /правда, в дещо іншому аспекті/ виявлена у вірші "Зуммер".

А.Тарковський стверджував немирущість людини в духовному розумінні, в перетворчій, пророчій силі мистецтва, в культурі людства, яка є його духовною сутністю. Найбільш чітко ця концепція виявлена в збірнику "Земле-земное" /1941-1966/, зокрема, у поезіях "Словарь", "Рифмы", "Новогодняя ночь". Людина духовно вища за

1 Философская лирика /Д.Мартынов, А.Твардовский/ // Русская советская литература 50-70 годов. - М., 1981. - С.188-189.

2 Див.: Співак Р.С. Русская философская лирика: Проблемы типологии жанров. - Красноярск, 1985. - 140 с.

своє смертне тіло, духовно вона може з'єднувати століття і епохи, а тіло її - плоть від плоті світу, в якому відбувається постійний процес перетворення матерії /перегук з "Метаморфозами" М.Заболоцького/. Ця єдність з світом виявлена у багатьох віршах, зокрема, - "Земля", "Охота", "Превращени", "Деревья". Життя для Тарковського - протистояння, воно в основі світу, в природі, в людині, в мистецтві. Прагнення перебороти, подолати його - це рух, розвиток. Вічний розвиток, бо вічне протистояння.

Поетичне мислення у Тарковського логізоване, основа його світосприймання - думка. Ліричні образи поета тяжіють до узагальнення і, хоча поет і не уникає зображення реалій життя, предметності світу, образи загалом гіперболізовані /"Лему, - а жаль кренко сражены // с хрящами придорожной бузины". Вони близькі до образів В.Маяковського і Б.Мейжлайтиса. Навіть суб'єктне "я" поета, як правило, має узагальнюючий характер: "я" не в розумінні "індивід", а "я" в розумінні "людина". Також загальна художня спрямованість поезії А.Тарковського - це спрямованість філософська.

За світовідчуттям близький до Тарковського представник покоління, яке народилось напередодні війни, - Павло Мовчан. І у нього в поезії чітко виявлене устремління пізнати основи основ, витоки буття, визначити своє місце у ньому, усвідомити сенс людського життя, розв'язати проблему смерті і безсмертя. У цьому своєму прагненні він близький до Тарковського, не випадково їх погляди, їх вірші часто перегукується. Проте поетичний погляд на світ у П.Мовчана свій, інший. Це погляд, який випробовує, який чекає відповіді і не завжди знаходить її.

Більше за все поета турбують колізії: людина і природа, людина і всесвіт, питання співвідношення матеріального і духовного, стихійного і свідомого. Світ для нього - це єдність і боротьба протилежностей, їх вічна сутічка. Життя - єдність протилежностей. А людина існує ніби в центрі цієї боротьби, осягаючи її стихію. Біль пізнання - ось як можна охарактеризувати почуття поета. Тому, здавалось би, у найсумніших віршах, у нього присутнє світле начало, а у світлих, життєрадісних обов'язково - гіркота знання, передбачення кінця.

Думка про гармонійну єдність світу, природи виявлене поетом у віршах "Білі лінії", "Про спокій".

П.Мовчан, як і А.Тарковський, відчуває гармонійне злиття людини зі світом. Для поета світ природи настільки ж складний і су-

перечливий, як і світ людини. Основним законом існування природи, матерії він вважає закон перетворень, який існує вічно і є незмінним з постійною зміною форм /"О вічно сушем..."/

Головною категорією для поета є Час. З ним, з Часом веде він основний діалог. Час з'єднує, але він і роз'єднує. Він зв'язує все існує, але й він перший ворог людини: як ріка глину, відносить він кити людини, і це неминуче, невідворотно. /"Швидкоплинність", Біле"/. Відтак питання часу для поета залишається відкритим, розв'язати з ним суперечку він не може, що і надає присмаку гіркоти і смутку багатьом його віршам. Тому категорія часу так і залишається найзагадковішою для нього.

У віршах поета в плані суб'єктної організації часто зустрічається форма "власне автор", хоча він не уникає і суб'єктного "я". Іноді це "я" ліричного героя, частіше, як і в Тарковського, "я" - узагальнення, "я" - в розумінні "людина", а не індивід.

При схильності до умовиводів, узагальнень, раціоналістичності П.Мовчан - м'який лірик, світ для нього детально предметний і цікавий саме подробицями.

Таким чином, філософська лірика А.Тарковського і філософська лірика П.Мовчана - це дві стильові течії в повоєнній ліриці: одна - яскраво виявлена метафоризована поезія, друга - поезія конкретно-реалістичного стилю. Однак загалом вони близькі через належність до філософського метражу.

Аналіз сучасної поезії, зокрема лірико-філософських творів Ол.Твардовського, Л.Первомайського, В.Кордуна переконує у значній ролі контексту в сучасній філософській ліриці. Інтенсивність взаємодії метражних різновидів лірики призводить до того, що превалювання одного різновиду лірики над іншим досягається тільки в загальному поетичному контексті - /книги, розділу, циклу/. Вірші В.Кордуна поза таким контекстом розглядати неможливо. Кожний вірш може бути зрозумілим повністю тільки в контексті цілого. Загальна художня настанова книги робить власне сугестивні вірші цеглинками єдиного лірико-філософського обсягнення дійсності. Тут важливі саме загальна художня настанова, загальні зв'язки, контекст.

Для В.Кордуна все в природі величаво і значиме. Як і в художників-імпресіоністів, у нього фарби розмиті, щоб передати рух тонів, переходу півтонів. У більшості віршів він - перш за все споглядач, ніби сторонній спостерігач. Але тільки "ніби", бо все, що сприймається ним, живе, рухається, народжується, цвіте і вмирає,

сповнене його радості, болем, його думками і почуттями. Це природа, яка рухається, але природа у його сприйманні, в його зображенні, у якому спаяні світло, тіні і відтінки, і все це має свою мелодію, свій ритм буття. А життя розуміється ніби баланс творення і руйнування форми, коли кожна окрема форма, прагнучи вирватися за власні межі, може це зробити, тільки зруйнувавши себе /"Ця ніч"/.

У творчості В.Корчука, без сумніву, превалює художня установка філософського характеру - пізнання сутнісних основ буття через пізнання багатогранності його форм у їх русі, діалектичному розвитку, взаємопроникненні, постійній зміні.

Характерною особливістю сучасної філософської лірики є її взаємодія з лірикою медитативною. Як правило, наявність у поета віршів медитативних не заперечує, а передбачає існування у нього творів філософської лірики. Медитативні твори часто створюють це силове поле, у контексті якого вони набувають нової якості і переходять з розряду медитативних у філософські. Ця властивість медитації була характерна для лірики ще XIX ст. /відзначено Р.С.Співак/, але в 60-80-і роки нашого століття вона стала однією з провідних тенденцій в існуванні філософської лірики¹ і з усією наочністю виявилась у творчості О.Твардовського, Л.Первомайського і інших поетів. О.Т.Твардовський - поет яскраво виявленого медитативного складу мислення. Саме ця обставина сприяла появі у його ліриці філософських поезій. Зібрані воедино, медитативні вірші створюють це "магнітне поле", яке визначає їх філософське звучання. Схильність до роздумів і любов до узагальнень природним шляхом приводила поета до створення медитативно-філософських і власне філософських поезій. До творів перехідних медитативно-філософського характеру можна віднести такі вірші, як "Жестокая память", "Самому себе", "Ни ночи нету мне, ни дня", "Час рассветный подъема", "Жить бы мне век соловьем-однучкой", "Некогда мне над собой измываться" і інші. Поезії такого плану сприяли виникненню власне філософських віршів - "Мне памятно, как умирал мой дед", "Ты дура, смерть: грозилась людям", "Разговор с Падуном", "Дробится рваный цоколь монумента", "Посаженные дедом деревца", "Все сроки кратки в этом мире" та ін.

В загальному контексті книги, циклу перехід медитативних вір-

¹ Про роль поетичного контексту для визначення філософської лірики справедливо пише Е.С.Соловей: Лив.: Соловей Е.С. Поезія пізнання. - Київ: Дніпро. - С.62-88.

шів в філософські ми знайдемо і у М.Рильського, у Л.Перломайського, Б.Олійника, І.Драча, Д.Павличча і інших поетів.

Характерно, що в сучасній поезії найрізніше зустрічаються твори науково-філософські. Вплив науки на поезію відбувається на типі художнього мислення /як, наприклад, у Л.Мартінова, А.Вознесенського, І.Драча/, а не на її жанрових різновидах. Хоча цей факт і не заперечує можливості створення наукової поезії, яка у своєму історичному існуванні найближче стояла до філософського метажанру.

Різноманітність форм - властивість сучасної поезії. Як і інші метажанрові різновиди, філософська лірика виявляється в різних формах. Тут і сонети, і рубаї, і газелі, і ессе, і своєрідні етюди, до яких нерідко звертаються поети. Цікава, наприклад, форма філософських медитацій в творчості В.Сидорова, яка народилася при зіткненні двох культур: індійської і російської. У цьому плані він продовжує традиції М.К.Реріха. Цикли "Ступени", "Ключ", "Путь", "Напутствие страннику", "Беседы с учителем", "Бесконечность" - це філософські медитації, які беруть початок з східної поезії і несуть у собі такі ж традиції російської філософської лірики. Величезна кількість форм, їх неможливо класифікувати, можна тільки констатувати їх різноманітність і належність до визначеного виду /метажанрової групи/, пам'ятаючи про існування творів перехідного характеру.

Можна відмітити, що облюбованим жанровим різновидом філософської лірики залишається вірш елегійного характеру. Він зустрічається у О.Твардовського, А.Тарковського, Б.Ахмадуліної, А.Вознесенського, Б.Олійника, М.Рубцова і інших поетів. Часто елегія виникає як медитативний твір, але в контексті ліричної системи поета набуває філософського звучання. Є поети, у яких вона явно домінує як жанровий різновид філософської лірики /Б.Ахмадуліна/. У той же час елегійність залишається однією з основних властивостей сучасної медитативної лірики. У 50-80-ті роки виникли в творчості поетів філософські оди /Л.Мартінов, А.Вознесенський/, філософські вірші багатого характеру /І.Драч/.

У 50-70-их роках помітною була пристрасть до філософського сонета в українській поезії /М.Рильський, А.Малишко, Д.Павличко/. Модна з форм /крім елегії/ не виявилась особливо стійкою. Гадаємо, що в цьому є своя логіка. Закономірність, з нашої точки зору, зводить-

ся до того, що ведучою тенденцією залишається прагнення до синтезу форм: взаємодіють як жанрові види /власне жанри/, так і мета-жанрові різновиди. Філософська лірика взаємодіє з медитативною /О.Твардовський, Л.Первома"ський, І.Муратов, П.Мовчан, Б.Ахмадуліна/, сугестивною /Б.Ахмадуліна, В.Кордун/, публіцистичною /Л.Мартинів, А.Вознесенський/, сатиричною /Ф.Кривін/ лірикою.

Крім того, створюються вірші, генетично не зв'язані з традиційними жанровими формами.

Розділ III. Феноменологічна лірика

У поезії XIX-XX ст. значне місце займає феноменологічна лірика. У феноменологічному метажанрі "предмет художнього зображення - явище як таке, описане в єдності різних його сторін"¹. Розвитку феноменологічної лірики сприяла зацікавленість особистістю як особливим предметом пізнання, як художнім феноменом. Також це було пов'язано з посиленою роллю авторського начала в поезії XIX-XX ст., з розвитком такої форми авторської свідомості, як суб'єктивований ліричний герой, коли суб'єкт стає об'єктом художнього дослідження одночасно. З найбільшою повнотою суб'єктивований ліричний герой вперше утвердився в ліриці М.Ю.Лермонтова, а медитативність стала характерною властивістю його поезії.

Медитативність і сугестивність - це дві сторони однієї моделі, два способи осягнення і виявлення глибинних пластів життя людської душі: ментальний і інтуїтивний. Все, що пов'язано з аналізом, логічною рефлексією, відноситься до галузі ліричних медитацій. Все, що освітлено інтуїцією, дається як пульсація самого почуття, а логіка при цьому відходить у тінь, і змістове значення слів стає другорядним, - все це обумовлює виникнення власне сугестивної лірики. Оскільки для поезії XIX-XX ст. велике значення мають обидва способи ліричного пізнання і виявлення, цілком ймовірно існування і розвиток у ній як медитативної, так і сугестивної лірики.

У поезії XX ст. глибшим стало аналітичне начало, яке змусило деяких критиків в 60-і роки заявити про розвиток так званої "інтелектуальної" поезії. Насправді, мова могла і повинна була йти про поглиблення і розширення медитативності і розвиток власне медитативної лірики.

¹ Спивак Р.С. Русская философская лирика: Проблемы типологии жанров. - Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1985. - С.53.

§ I. Медитативна лірика. Чим науковішим ставало мислення, чим далі відходила філософія від поезії, тим важче було створювати філософсько-поетичні твори. Цю суперечність відзначив Г.Д.Гачев¹ і, з його точки зору, вона може бути вичерпана тільки в результаті нового якісного стрибка у розвитку людського мислення, обумовленого новою стадією пізнання світу. Незаперечним є той факт, що поетичне мислення у наш час стало більш науковим, але ще не варто вести мову про якісне наближення двох способів мислення – наукового /філософського/ і поетичного. Проте в поезії, без сумніву, помітна тенденція до поглиблення аналітичного начала.

Явище це суспільного порядку, обумовлене моральним осмисленням долі людини в її зв'язку з суспільством, з життям. Звідси пильний погляд на окрему особистість, на її внутрішній світ, але у співвіднесенні з суспільними тенденціями, з ведучими проблемами століття, це і привело, з одного боку, до "космічної масштабності", з іншого – до прагнення "усвідомити життя в буденних, здавалось би, промвах"². Звідси ж і поява великої кількості ліричних творів, у яких перевага надається думці.

Вірші, які викликають активну роботу думки у читача, ми знайдемо в творчості поетів різних стилевих напрямків, різних творчих манер: М.Рильського, Е.Мезелайтиса, Д.Павличка, Є.Винокурова, І.Драча. І це знаменно, це засвідчує тенденцію зростання аналітичного начала в поезії. У свій час тенденція ця викликала розмову про підвищення інтелектуального рівня в ліриці. Ол.Михайлов намагався ввести в нашу критику термін "інтелектуальна поезія"³. На хибність використання цього терміну вказав О.Метченко⁴.

Поглиблення аналітичного начала в поезії сприяло збільшенню медитацій в творчості поетів, що в свою чергу потягнуло за собою прагнення критиків і літературознавців визначити специфічні риси медитативної лірики. З'являється ряд робіт, в центрі уваги яких опиняється медитативна лірика. Її специфічними рисами називають-

1 Див.: Гачев Г.Д. Содержательность художественных форм. – М., 1968. – С.161-163,182.

2 Тукалова Г.Н., О лирико-философском жанре в современной советской поэзии // Красноярский гос.пединститут: Доклады научной конференции, //Серия ист.-филол./ – Красноярск, 1966. – С.10.

3 Михайлов Ал. "Стихотворство – род познания..." //Лит.газета. – 1966. – 27 сентября.

4 Див.: Метченко А. Современное и вечное //Москва. – 1969. – №1. – С.198-211.

ся концептуальність, рефлексія, морально-етична проблематика¹. На широкому поетичному матеріалі досліджується перш за все медитативна лірика і в монографіях Ол. Михайлова, С. Крижанівського, Н. Мазеви, А. Макарова. Добре висначив особливості медитативних віршів Ол. Михайлов: "У віршах філософського спрямування почуття сховані глибше, вони відчувалися підсвідомо, тут можна спостерігати, як рветься вглиб невідомого жива, миготлива, неспокійна поетична думка, вона проникає в кожную клітинку образу, вона прокреслюється в безмежних радіусах асоціацій. Народжена і спонуквана почуттями, вона обеззброє його, стримус, не дає розмитися повинні, щоб утвердити себе, - виношечу і вистраждану досвідом"².

Якщо підвести підсумок спостереженням над віршами медитативної лірики і висловлюванням про неї дослідників, можна зробити такий висновок. Медитативні вірші - це поезії, яким властиві рефлексія, концептуальність, а головне - принципова особливість ідейної настанови: досягнути закономірності життя у відповідності з внутрішнім світом людини, її свідомістю.

Медитативна лірика по суті є різновидом феноменологічного жанру. Саме їй найбільш властива така форма виявлення авторської свідомості, як суб"ективований ліричний герой. Основні опозиції медитативної лірики - "людина і суспільство", "людина - людина", "людина - особистість", колізії внутрішні, морального характеру. У ній яскраво виявлено індивідуальне начало, тому особливо виразно проявляються характерні риси індивідуального стилю автора. Вона часто виступає як "контекст долі поета". Тому для цілкового розуміння медитативної лірики /втім, як і філософської/ важливий контекст творчості поета, його книги, збірника чи окремого циклу.

На відміну від філософської лірики, цільовою настановою в якій є пізнання істини як такої, художньою настановою медитативної лірики є аналіз душі, внутрішнього світу людини в співвідносності з світом, з іншими людьми. Звідси в медитативних віршах власне ме-

1 Див.: Мазилу Г.Г. Соотношение эмоционального и рационального в молдавской советской лирической поэзии // Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Кишинев, 1969; Ботезату З.Н. Аспекты молдавской медитативной лирики // Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Ишнев, 1971; Бузылев И. Духовный мир советского человека и некоторые тенденции развития современной лирики // Автореф. дис. ... канд. филолог. наук. - М., 1977; Отарова Р.К. Жанровое многообразие советской многонациональной лирики. /Жанры лирического размышления/ // Автореф. дис. ... канд. филолог. наук. - М., 1980.

2 Михайлов Ал. Поэты и поэзия. Портреты, проблемы: тенденции развития современной поэзии. - М., 1978. - С. 24.

дитавні інтонації, тобто інтонації роздуми, вголос і про себе. Взагалі поети в медитативній ліриці більше спрямовані вглиб, всередину, ніж назовні. У філософській ліриці зворотнє явище: свідомість людини розширюється до масштабів всесвіту, час сприймається як вічне. Характерно, що поети медитативного складу сприймають час як категорію духовну, історію думи /"Измеряется время // Взрослением души"; "А время - в нас // Как мы, земные, - в нем."/.

У сюжетному зв'язку медитативна лірика - це потік почуттів, потік свідомості, який спрямовується прагненням розібратись у собі, в людях, у якомусь життєвому явищі.

Образ в медитативній ліриці не зорієнтований на той ступінь узагальнення, з яким ми зустрічаємось у ліриці філософській, він менш відірваний, наближений до життєвих реалій /навіть у поетів з яскраво виявленим асоціативно-метафоричним мисленням/.

Вірші медитативні зустрічаються в творчості кожного поета, але є проти медитативного складу мислення. Таким поетом, з нашої точки зору, є Є.Винокуров. У нього є вірші філософського спрямування, проте не вони визначають характер його поезії. З цього приводу Г.В.Філіпов зауважив, що Є.Винокуров "рік за роком створював свою "антологію людини", називаючи поетичні збірники різними гранями його духовного прояву: "Слово", "Музыка", "Характерн", "Ритм", "Зрелища", "Жест" і т.ін."² - і з ним цілком можна погодитись.

Цільова настанова медитативної лірики /аналізу душі/ сприяє тому, що в ній першочергового значення набуває процес осмислення, який виявляється по-різному. Часто /але не обов'язково! він знаходить виявлення у власне медитаціях, відвертих роздумах; нерідко він репрезентує елегічні роздуми /характерний приклад - лірика О.Твардовського останніх років/. Однак медитативна лірика може виявлятися і в формі своєрідних психологічних етюдів зміткою кінцівкою, яка несе в собі думку-висновок /часто зустрічається у Л.Кудрявської/; може виявлятися своєрідною пейзажною замальовкою, яка утворює паралель з внутрішнім життям людини /зустрічається у багатьох поетів, зокрема у К.Ваншенкіна, Л.Кудрявської/; може виявлятися віршами, так би мовити, препарувачого характеру, в яких на передній план виходить думка, яка аналізує, шукає /як у Є.Винокурова, Д.Самойлова/. Медитативні вірші за формою часто не зв'я-

1 Кудрявская Л.Б. Забытое слово. - М.: Сов. писатель, 1984. - С.5, 4.

2 Філіпов Г.В. Русская советская философская поэзия: Человек и природа. - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1984. - С.178.

зані генетично з традиційними жанровими формами і, наголошуємо, зовсім не обов'язково являють собою відверті медитації. Головне в них - це активна робота думки, яка досліджує; вона звернена до внутрішньої сфери людини і захоплена проблемами її духовного становлення. Це, можна стверджувати, - здатність поета думати, мислити над проблемами морально-етичного спрямування.

Якщо прослідкувати розвиток медитативної лірики, то слід визнати, що її роль в поезії ХХ ст. значно зросла, особливо в 60-70-ті роки. Не випадково в цей час у критиці часто згадувалось ім'я М.Ю. Лермонтова. Саме в творчості Лермонтова медитативна лірика виявлялась як метажанр з особливою виразністю. У ХХ ст. її межі розширились, вона більше стала стикатися з філософською лірикою, виникло багато перехідних творів, окреслилось виникнення філософських творів в контексті медитативних. Це і стало причиною змішування філософської і медитативної лірики. Але, очевидно, що, не дивлячись на спорідненість, філософська і медитативна лірика належать до різних метажанрів - філософського і феноменологічного.

§ 2. Сугестивна лірика /лат. *suggestia* - натяк, навіювання/ - це жанрова група творів, "яка спирається не стільки на логічно оформлені зв'язки, скільки на асоціації і інтонаційні відтінки"¹. Вона звернена "до емоційної сфери читача-слухача," до нічного" боку його свідомості"², і в цьому розумінні протилежна медитативній ліриці, раціоналістичній в своїй основі.

Як ми вже відмічали, сугестивну і медитативну лірику можна віднести до одного метажанру - феноменологічного: розглядати їх як два полюси, два різновиди цього метажанру.

Предметом зображення в сугестивній ліриці, як і в медитативній, сфера духовна, конфлікти внутрішні і носять вони, як правило, морально-психологічний характер. Відмінності зосереджені на цільовій настанові твору і характері образності. Цільова настанова сугестивної лірики - передавання найтонших душевних устремлень, досягнення гірких душевних станів, емоціональне виявлення невисловленого простими логічними зв'язками. Тут головну роль відіграють асоціативні зв'язки, асоціативні образи, бо наявне прагнення до синтезу через спектр емоцій. У медитативній ліриці спостерігається

1 Квятковский А.П.; Роднянская И.Б. Суггестивная поэзия // Лит. энцикл.-р. -М.:Советская энциклопедия, 1987. - С.429. - 1 ст.

2 Там же.

аналітичне сходження від часткового, конкретного до загального.

У сугестивній ліриці поет прагне заповнити читача у зливі хвилювань, викликаних будь-яким явищем чи своїм внутрішнім станом, змусити його спізпереживати таким чином, щоб він не стільки усвідомив, скільки відчув переживання автора, пройнявся його емоціональною тональністю. Тому в сугестивній ліриці значну роль відіграє мелодія вірша, ритм, інтонаційний малюнок. Саме через них /в першу чергу через них/ поет виконує своє найважливіше завдання - зачудувати рухом почуттів, мелодією переживань. Тут поезія найбільш близька до музики, бо засоби виразності виходять на перший план, семантика слів відходить, стає другорядною. У більшості сугестивних віршів владарюють музикальність, мелодійність.

Сугестивні вірші зустрічаються в творчості різних поетів - і філософського, і медитативного, і публіцистичного, і сатиричного складу мислення /дослідники, наприклад, відмічають наявність сугестивних творів в поезії В.Висоцького/, але в незначній кількості. Частіше вони з'являються у творчості поетів з інтроспективним мисленням, романтичним настроєм. У загальному ж контексті сучасної поезії порівняно з іншими метажанровими групами творів, сугестивна лірика складає незначний процент творів, хоча це не означає, що з часом процент цей не зростає. З розвитком інтуїтивного способу пізнання і виявлення духовної сфери людини буде зростати інтерес до сугестивної лірики. Справа в тому, що сугестивна лірика чинить опір чіткості образних окреслень, конкретності життєвих реалій /якщо вони є, вони несуть інше художнє навантаження, ніж в інших видах лірики, - це не стільки реалії дійсності, скільки реалії почуття/. Сугестивній ліриці властиві півтони, прагнення вирватися за межі понятійного значення слів. /Наприклад, у вірші Л.Коотенко "Осінній день, осінній день, осінній! .../ Цільність вірша визначається при цьому цільністю ліричного переживання; прагнення виявити це, що лежить за межами активної свідомості /підсвідоме і надсвідоме/ робить сугестивну лірику найбільш близькою до модерністської поезії і, отже, найближчою - до сюрреалізму. Не випадково лірику В.Соснори деякі дослідники відносять до авангардизму, вона, дійсно, за методом створення художньої реальності найближча до сюрреалізму. Це не означає, що поети, які є яскраво виявленими реалістами за світосприйманням і світовідображенням, не можуть увірватися до створення сугестивних творів.

Із жанрових різновидів, за нашими спостереженнями, в сугестивній ліриці, як і в медитативній, часто зустрічаються вірші з елегантним настроєм, більше чи менше зв'язані з традиційною елегією. /Їх багато у Б.Ахмадуліної і В.Соснори/. Є сугестивно-медитативні вірші, є етюди, побудовані на превалюванні мелодії, є своєрідні пейзажні замальовки з сугестією /наприклад, "Осінь" С.Новенко/. Нерідко зустрічаються поезії, за формою не зв'язані з традиційними жанрами. Основний закон сугестивної лірики - підкорення логіці почуття. Переживання тут цілком владарює як переживання саме ліричне, тобто спрямоване до виразного начала, воно поглинає і підкоряє начало зображувальне.

IV розділ. Метажанрові різновиди типологічної лірики

У типологічному метажанрі "в якості предмета зображення виступає особливе. Воно характеризує явище, яке розглядається у його причетності до деякої спільності /моральної, соціальної, ідеологічної і т.ін./ і у співставленні зі спільністю інших, чужих"¹.

Очевидно, що у такій якості предмет пізнання виступає в ліриці публіцистичній й в ліриці сатиричній, які мають дві художні настанови, які суттєво відрізняються: утвердження і заперечення. У публіцистичній ліриці ми зустрічаємось з відвертим проявом пафосу утвердження або заперечення того чи іншого морального, соціального, ідеологічного явища; у сатиричній ліриці частіше всього - запереченням /або утвердженням через заперечення/, але обов'язково з ідейно-емоціональною оцінкою, в ролі якої виступає сміх /у всіх його відтінках/. Характерно, що обидва різновиди типологічної лірики були широко подані в радянській літературі 60-80-х років, але високих зразків тієї і іншої поезії було небагато. Обумовлено це, як відомо, часом. Однак, поданий в літературі широкий фон обох метажанрових різновидів дозволяє уважніше до них придивитись і виявити їх характерні типологічні особливості.

§ I. Публіцистична лірика. До публіцистичної лірики відносяться твори, в яких ставиться завдання простого переконання читача, проявляється бажання поета "перетягнути" його на свій бік. У них логікою розвитку думки рухається сюжет твору, визначається форма подання матеріалу. Ліричні твори з соціально-значимою те-

¹ Співак Р.С. Русская философская лирика: Проблемы типологии жанров. - Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1985. - С.54.

матцков, ідейною настановою на переконання читача, які утверджують чи заперечують це чи інше суспільне явище, завжди будуть публіцистичними. Такі вірші активно беруть участь у формуванні суспільної думки. У цьому їх функція, їх призначення.

Так само, як і в філософській поезії, в публіцистичній ліриці в образній структурі віршів відчувається переважання раціонального начала. Проте мета, ідейна настанова твору інша, вона диктує інші засоби відбору і опрацювання матеріалу, специфічну образність. У публіцистичних поезіях знаходять відображення такі специфічні властивості публіцистичного образу, як персоналіфікація понять, народження образу з ідеї, таке злиття емоціонального з раціональним, коли метафоричність гостріше оголює думку.

Система образності в публіцистичній ліриці близька до системи образності в публіцистиці. І словесний образ, і картинний образ, і образ-деталь, образ-теза, образ-символ, образ-алегорія знаходять у них безпосереднє застосування. Звичайно у вірші якийсь з цих образів займає центральне місце. Я.Смєликов нерідко будував свої публіцистичні вірші на образах-картинах /"Нагануне парада", "Настольний календарь", "Товарищ Комсомол"/. Л.Мартинов любив образи-алегорії, В.Дуровської часто використовував образи-символи. Надання переваги при використанні того чи іншого образу - справа суто індивідуальна.

Однак, поезія і публіцистика - це два різних види творчості, і поезія публіцистична залишається перш за все поезією. Публіцистична лірика зосереджує увагу на характерному, відштовхуючись від часткового, конкретного, здавалось би не значного, дає уявлення про велике, загальне, переконує силою емоціональної дії, а не логікою фактів, хоча і факт сам по собі може мати значення, але знову ж таки у контексті його емоційного усвідомлення, у якому роль емоційної оцінки залишається ведучою. Тому, на відміну від публіциста, зовсім не обов'язково відверто формулювати основну думку твору в логічних /хоча і опoетизованих судженнях/. Іноді достатньо створення емоційно переконливої картини, з якої і випливає відповідний висновок. /Як, наприклад, у вірші І.Драча "Божевільний автомобіль"/.

Однак до відвертого переконання в публіцистичних віршах звертається дуже часто. Це ведеться ще з часів О.М.Радищева і декабристів. Прийом звернення до читача, народу, вкоренився і розвинувся

в українській поезії у творчості Т.Гевченка, П.Грабовського, Л.Українки, І.Франка.

У російській поезії XIX ст. значну роль у розвитку публіцистичної лірики відіграли О.Пушкін, М.Лермонтов, М.Некрасов. У О.Пушкіна в таких поезіях, як "Дерева", "Чапаєву", "Послання в Сибір", "Поет", "Пророк" поезія і публіцистика злились воедино, утворивши нерозривне поетичне ціле. Будучи гостро здобденними, ці вірні були позбавлені риторики і декларації, які зустрічались у О.Радищева і у поетів-декабристів.

М.Лермонтов успішно застосовував і розвивав в публіцистичних віршах образи символи, образи-алегорії /"Кинжал", "Пророк"/ і особливо часто використовував образи-тези /"1-го яваря", "Дума", "Прощай, немытая Россия", "Смерть поэта"/. Саме в публіцистичній ліриці М.Лермонтова відбувається яскраво виявлене "охудожнення понять, логічних суджень". Тому, що російська публіцистична лірика під пером М.Лермонтова піднялась на нову художню сходинку, сприяла своєрідність його обдарування. Як відомо, ще В.Г.Белінський відзначив у М.Лермонтова здатність мислити у віршах. Це у значній мірі сприяло розвитку в його поезії публіцистичного струменя і яскраво виявленої поетизації логічних суджень в ліриці. М.Лермонтов часто виступав як оратор; як обвинувач, але йому неможливо дорікнути риторизмом і декларативністю.

Поезія М.Некрасова, демократична г основі, покликана була розбудити народ. Усе по суті свого призначення вона була публіцистичною. Некрасов виступав як просвітитель, як трибун, для якого найважливіше переконати, довести істину до свідомості читача. Розмовні інтонації, фольклорна основа багатьох творів наблизили публіцистичну поезію до народу, зробили її більш сприйнятною для нього. Поле діяльності публіцистичної лірики розширилось, збільшились її можливості: від ораторського заклик і звинувачення /"Поет и гражданин", "На Волге"/ до сповідално-довірливого викриття /"Железная дорога", "У парадного подъезда", "Рыцарь на час"/.

У літературі кожного народу є поети, покликані своєю творчістю розв'язувати кардинальні проблеми. У російській публіцистиці - це М.Лермонтов, М.Некрасов, В.Маяковський. Спрямованість їх творчості співпала з вимогами епох, у які вони жили.

І Тут ми використовуємо вислів Л.М.Прилєка. Див.: Прилєк Д.М. Публіцистичність і художність // Радянське літературознавство. - 1978. - № 6. - С.15.

Публіцистична лірика в сучасній поезії тематично різноманітна, превалює тема боротьби за прогресивний розвиток людської цивілізації. Поетична публіцистика ввела в свою сферу і так звану інтимну лірику, вирішувчи тему кохання у цілком новому для неї ракурсі. Можна вести мову про нові масштаби ліричної публіцистики. Проте не слід змішувати громадський обов'язок як нафос творів з публіцистиком як жанровою /метажанровою/ сутністю лірики.

У публіцистичному творі автор завжди займає активну позицію, у якій би формі образ автора не виступав - "власне автора" /що бувало нерідко, суб"ективного" /часто у Р.Рождественського/ або "об"єктивованого" /у Є.Євтушенка/ ліричного героя або ліричного оповідача /Б.Олійник, І.Драч/. Адресат у публіцистичних творах, як правило, подвійний: автор звертає свій твір до конкретної особи, конкретної соціальної групи, класу, а також - до більш широкого кола читачів. Зрозуміло, наприклад, що звертаючись особисто до Хураман-Ханум у поезії "Платок" Є.Євтушенка звертається до всіх нас; як і А.Вознесенський, повстаючи проти Сталіна і його поплічників, звертається фактично із закликком до народу бути щільним і не допускати подібної трагедії в майбутньому.

Предметом полемічного утвердження чи заперечення в публіцистичній ліриці є, як правило, цінності ідеологічні, соціальні. Поети прагнуть показати об"єкт утвердження або заперечення для того, щоб через його зображення підвести читача до справедливості своєї декларації, лірико-публіцистичного висновку. /Згадаємо "Баладу про вогонь і принципи", "Дорогу на Чорнобиль" Б.Олійника, "Баладу про вчителя", "Шаблю Богдана Хмельницького" І.Драча/.

Місце дії і час в публіцистичній ліриці, як правило, конкретизовані. При всій космічності, наприклад, простору у А.Вознесенського у вірші "Архитектурний проект помитника жертвам репресій" у ньому чітко проступає наш час, наша епоха, у яку, нарешті, було сказано правдиве, вагоме слово про сталінські часи.

Розвиток сюжету в публіцистичних творах визначається, звичайно, характером ведення полеміки і залежить від індивідуальних особливостей поета.

Публіцистична поезія має свої облюбвані жанрові форми: відкритий лист, репортаж, щоденник, послання, монолог. Особливо популярний в наш час монолог /А.Вознесенський "Монолог Мерілін-Монро", І.Драч "Монолог-сивоого орнітолога Ернеста Натаніела...", Є.Євтушенка "Монолог американського поета", "Монолог бродвейської актриси",

"Монолог доктора Спюка"/.

Однак, як і інші жанрові групи поезії, публіцистична лірика характеризується багатством форм.

§ 2. Сатирична лірика. Лірика не суперечить сатирі. Більше того, найбільш стійкими в поезії виявились саме сатиричні жанрові форми.

Особливість ліричної сатиричної типізації є специфічно щільне злиття ідейно-емоційної оцінки зображуваного із зображенням, коли оцінка переважає над зображенням. Залежить це від тої ролі, яку відіграє суб'єкт зображення в структурі ліричного твору. Правда, характер співвідносності "суб'єкт-об'єкт-адресат" в сатиричних ліричних жанрах неодинаковий. В епіграмі, наприклад, на передньому плані знаходиться суб'єктивна авторська оцінка; в пародії, фейлетоні, памфлеті більшого значення набуває об'єкт зображення, тут ідейно-емоційна оцінка ніби ділиться з ним пальму першості, розчиняючись в образі об'єкта, чим більш чіткого, тим більш виразного.

Однак при всіх цих особливостях співвідносності "суб'єкт-об'єкт-адресат" у сатиричних творах значну роль відіграє адресат, бо, за зауваженням Л.Фейєрбаха, "дотепна манера писати полягає, між іншим, у тому, що вона передбачає розум також і в читачеві..."¹

Оскільки комічне національне за формою і історично за змістом, це прямим чином відображається в об'єкті сатири, її структурі, а отже - і її жанрових формах.

Характерна особливість в існуванні сатиричних жанрів - синтетизм, взаємодія жанрових форм, їх ліризація. Це одна з провідних і найбільш яскраво виявлених тенденцій. Активно взаємодіють жанри пародії, епіграми, байки, сатиричної мініатюри. Безсумнівний вплив парадоксального афоризму на ці жанри /крім пародії/. Взагалі в сатиричній ліриці чітко проявляється прагнення поетів до створення невеликих за обсягом, лаконічних, містких жанрових форм /сатирична мініатюра, мікробайка, епіграма/. Час вимагає містких узагальнень, звідси витікає ліризація сатиричних жанрів і тяжіння до малих сатиричних форм.

У другій половині 70-х - початку 80-х років послабилась цікавість до сатирико-публіцистичних жанрів - фейлетону, памфлету і особливо-памфлету. Пов'язано це з особливостями /всім відомими/ соціально-політичного життя в країні. Роль сатиричної публіцисти-
І Цит. по кн.: Боров Д.Б. Естетика. - М., 1969. - С.100.

ки у цей період часто виконувала сатирична авторська пісня і перш за все - сатиричні пісні Р.Висоцького.

У висновках підкреслюється думка про необхідність відмовитися від спроб суворої диференціації жанрових форм в сучасній ліриці. Настав час, коли необхідно з'ясувати, виділити і вивчити у ній більш значні єдності - метажанрові групи, види, які характеризуються визначеною художньою настановою, відповідним відбором життєвого матеріалу, специфічними особливостями його обробки і специфічною образністю, яка випливає з ідеїно-цільової настанови автора в творі. Рекомендована робота - одна із спроб показати необхідність такого ділення. Вона не претендує на творче вирішення проблеми, бо кожна група може стати об'єктом особливого історико-типологічного вивчення.

У літературознавстві останнім часом все частіше висловлювалась думка про необхідність розв'язання питань на зіткненні координат, про необхідність вивчення системних зв'язків між категоріями методу і напрямку, методу і жанру, жанру і стилю. Для нас першочерговим стало питання про співвідносність категорій жанру і методу в ліриці епохи реалізму. Важливо було знайти ключ для розв'язання проблеми, який би допоміг вивести точки найвищого стикування методу і жанру в ліриці. Таким фокусом, як ми переконались, є проблема автора в ліричному творі. Вона специфічна для лірики як ліричного роду. Автор в системі лірики знаходиться на особливому становищі, він включений "в естетичну структуру твору в якості подвійного її елементу"¹, форми виявлення авторської свідомості, їх співвідносність утворюють суб'єктно-об'єктну сферу творів. Але саме в сфері суб'єктно-об'єктних відносин з найбільшою повнотою проявляється своєрідність художнього методу в ліриці. У той же час суб'єктна сфера має безпосереднє відношення до характеристик, як стильових, так і жанрових особливостей ліричних творів. Звідси випливає висновок, що проблема автора, яка розглядається в сфері суб'єктно-об'єктних відносин, - це точка здійснення координат методу, стилю, жанру в ліриці.

Особливість лірики реалізму /поряд з іншими характеристиками/ є, по-перше, становище автора, як володаря, як творчої індивідуальності; його оцінює ставлення до світу, до людей стає основним. Внаслідок цього, лірика - це єдність і різноманітність ліричних індивідуальних систем, які відрізняються стильовою і жанро-

вою своєрідність. Авторські ідейно-художні настанови визначають жанрову своєрідність індивідуальної ліричної системи.

Оскільки предмет ліричного переживання вимагає виявлення у відповідній формі, а предметний світ сучасної поезії широкий як саме дійсність, ми можемо і повинні вести мову не тільки про предметну різноманітність лірики, але й про різноманітність форм, у яких вона знаходить виявлення. Тобто ми можемо говорити про своєрідну "всепроникність" лірики в області формотворчості. Придатне те, що сприяє виявленню саме цього предмету, реалізації саме цього почуття, цього переживання. Звідси висновок про неможливість суворої класифікації жанрових форм /форм взагалі/ в ліриці реалізму. Тому необхідно виділити більш стійкі форми моделювання дійсності, які зустрічаються в ліриці у різні літературні епохи, в різних літературних напрямках. Такими формами і є метажанрові різновиди: філософська, наукова, медитативна, сугестивна, публіцистична і сатирична лірика.

У процесі роботи ми переконались в тому, що групи творів, які розглядалися нами співвідносно з поняттями філософського, феноменологічного і типологічного метажанрів. Медитативна і сугестивна лірика виступає як різновид феноменологічного метажанру, публіцистична і сатирична - типологічного, філософська і наукова - філософського метажанру. Як взаємодіють між собою метажанри, так взаємодіють між собою їх різновиди. Філософська лірика - з науковою, медитативною і сугестивною /і навіть публіцистичною/; медитативна - з філософською і сугестивною; публіцистична - з сатиричною /і філософською/; сатирична - з філософською і /особливо/ публіцистичною. При цьому не слід закріплювати якості форм за однією групою, за одним видом. Хоча, без сумніву, є жанрові форми, найбільш властиві тому чи іншому виду.

Слід також зазначити, що в поезії часто важко визначити конкретні жанрові обриси твору, бо багато віршів /звичайно, кр.тих/ виникають на перетині видів, які існують. Процес відступу від кордонів - це процес вічного руху вперед в мистецтві взагалі і в поезії зокрема.

Багатство сучасної лірики створюється не тільки за рахунок мобільності жанрових форм, генетично пов'язаних зі старими жанрами, але й в результаті прагнення до створення нових.

Потрібно, однак, зауважити, що не всі нові форми, які виникають в

ліриці, можна називати жанровими. Поряд з жанровими утвореннями в ліриці існує позажанровий ліричний вірш, і це необхідно приймати як належне. Але разом з тим фактом слід визнати існування в сучасній ліриці модифікованих традиційних жанрових форм, різноманітність їх функцій, а також тенденцію синтезу жанрових особливостей творів на основі видової, родової, жанрової взаємодії в літературі.

Зміст дисертації відображено у наступних роботах:

1. Проблема жанру в ліриці /На матеріалі сучасної російської і української поезії/ - Львів: Світ, 1991. - 187 с. /Рос.мовою/.
2. Проблема жанру в реалістичній ліриці /На матеріалі сучасної російської і української поезії/ - Тернопіль, 1987. - 108 с. - Деп.рук. № 29483 від 19.05.87 р. /Рос.мов./.
3. Традиційні ліричні жанри в сучасній поезії // Радянське літературознавство. - 1980. - № 8. - С.41-47.
4. Філософська лірика: до проблеми пошуків художніх і теоретичних // Радянське літературознавство. - 1983. - № 1. - С.40-45.
5. Сатиричні пісні В.С.Висоцького /До читання про жанрову специфіку // Проблеми взаємодії української та російської філософії. Збірник наук.праць. - Ч.І. - Київський державний педагогічний інститут ім.М.Горького. Тернопільський державний педагогічний ін-т ім.Я.Галана. - Тернопіль, 1990. - С.103-109./Рос.мовою/.
6. Жанрові особливості сатиричних творів Лесі Українки. Минуле і сучасне Волині: Тези доповідей та повідомлень II-І Волинської історико-красознавчої конференції 26-28 травня 1988 р. - Частина II. - Луцьк, 1988. - С.136-139. /Рос.мовою/.
7. Деякі проблеми сучасної сугестивної ліричної поезії // Читач і сучасний літературний процес: Тези доповідей регіональної наукової конференції, грудень, 1989 р. - Грозний, 1989. - С.135-137. /Рос.мовою/.
8. Про реалізм лірики та її жанровий розвиток /Волкова Т. - Мазепа Н./ // Слово і час. - 1992. - № 4. - С.41-75.

Т. Волкова

282001. Тернопіль, Довга, 21. Обласна друкарня. З. № 4854

УБІСНІ

№ 25.801
AB 25.801

12

2024